

Роксолана КОРНАЦЬКА

РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Розглянуто складові системи пенсійного забезпечення, окреслено їх переваги та недоліки. Проаналізовано основні тенденції розвитку системи пенсійного забезпечення України в сучасних умовах господарювання, виявлено ключові проблеми. Запропоновано напрями системних змін для повноцінного та ефективного функціонування пенсійного забезпечення в Україні.

Україна обрала курс на побудову соціально-орієнтованої економіки, у центрі якої – індивід з його потребами та інтересами. Це породжує необхідність посилення соціальних пріоритетів, створення умов для забезпечення прав на справедливий розподіл фінансових ресурсів з ефективним поєднанням принципів солідарності й індивідуальної відповідальності. Нерідко сутність соціально-орієнтованої економіки трактується з позиції фінансових відносин, що існували в умовах командно-адміністративної системи, характерною особливістю якої була розширена система соціальних гарантій, виплат і безкоштовних послуг. Проте соціально-орієнтована економіка передбачає, перш за все, досягнення високого рівня доходів громадян. Це можливо за ефективної політики економічного зростання, яка передбачає забезпечення конкурентних переваг підприємництва, що, зрештою, сприяє зростанню рівня індивідуальних доходів громадян. Соціальні проблеми мають вирішуватись не тільки за рахунок держави, а й безпосередньої участі громадян, зацікавлених у належному рівні виплат у разі настання несприятливих життєвих подій: безробіття, втрати працездатності, хвороби.

Діюча нині в Україні солідарна система пенсійного забезпечення має низку суттєвих недоліків, а відтак неспроможна на належному рівні фінансувати потреби пенсіонерів, хоча основним напрямом видатків бюджету залишається фінансування соціальної сфери. Разом із видатками на соціальний захист населення вони становлять близько 60% [1, 20]. Будь-які інші альтернативи для більшості пенсіонерів відсутні. Якщо говорити про недержавне пенсійне страхування, то нині ним охоплено незначну частину населення, що суттєво не впливає на підвищення рівня добробуту осіб похилого віку.

Питання реформування системи пенсійного забезпечення все ще залишається особливо актуальним. Численні пропозиції та прийняті для їх реалізації нормативно-правові акти у їх більшості так і залишаються пропозиціями, а заходи щодо їх проведення постійно відкладаються. Реформування пенсійної системи потребує чіткої, обґрунтованої, послідовної, довгострокової стратегії з новою ідеологією та дієвими механізмами її реалізації, з урахуванням реальних фінансових можливостей держави та створенням сприятливих умов

для розвитку альтернативних (додаткових) джерел фінансування пенсійних виплат. В основі стратегії – механізм ефективного поєднання суспільних та особистих інтересів, колективної, індивідуальної відповідальності та солідарної взаємодопомоги.

Дослідженню теоретичних і практичних питань реформування пенсійної системи присвячені праці вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема М. Бланкарта, Е. Джеймса, О. Ковалю, Е. Лібанової, В. Опаріна, В. Роїка, В. Федосова, С. Юрія. Незважаючи на значну увагу до проблематики пенсійного забезпечення, основні концептуальні підходи щодо проведення пенсійної реформи, механізмів запровадження накопичувальної системи пенсійного страхування, проблем пошуку джерел фінансування, рівня участі приватного сектору та застрахованих осіб у фінансуванні пенсійних виплат і досі залишаються дискусійними та потребують подальших ґрунтовних досліджень у цьому напрямку.

Метою статті є дослідження сучасних тенденцій розвитку пенсійної системи України та обґрунтування напрямків її подальшого вдосконалення.

Перехід до ринкових механізмів і принципів господарювання в Україні потребує адекватних змін як у галузі соціальної сфери, так і у системі соціальних гарантій громадян, яка нині не спроможна забезпечити достойний рівень життя найбільш вразливих, мало захищених

верств населення, серед яких значну частину займають пенсіонери. Це свідчить про кризовий стан сучасної солідарної системи пенсійного забезпечення, що негативно впливає на рівень життя населення, сприяє зростанню бідності та не створює умов для забезпечення належного соціального захисту. Незважаючи на щорічне збільшення пенсійних виплат (середній розмір у 2008 р. становив 776 грн., у 2012 р. зріс до 1253 грн.), розмір пенсій значно нижчий порівняно з розвинутими країнами. Негативні тенденції посилюються на фоні зменшення кількості зайнятого населення та зростання чисельності пенсіонерів (табл. 1). Водночас ситуація погіршується і під впливом економічних чинників, зокрема: циклічного характеру економічних процесів, зростання рівня безробіття, низького рівня заробітної плати, наявності значних за обсягом тінювих доходів населення.

За останні роки Пенсійний фонд України втратив певну самостійність через значне розбалансування доходів та видатків (табл. 2). Незважаючи на зростання абсолютних показників, аналіз надходжень фонду свідчить про зниження питомої ваги власних доходів (якщо у 2008 р. цей показник знаходився на рівні 69%, то у 2010 р. зменшився до 65%) та зростання частки видатків на пенсійне страхування у Державному бюджеті України, який є єдиним джерелом для збалансування бюджету Пенсійного фонду України. Це ускладнює

Таблиця 1

Динаміка кількості зайнятого населення, пенсіонерів та середній розмір пенсій*

Показники	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Кількість зайнятого населення, тис.осіб	19466	18495	18551	18590	18835
Кількість пенсіонерів, тис.осіб	13819	13749	13721	13738	13821
Середній розмір пенсій, грн.	776	934	1033	1152	1253
Кількість пенсіонерів на 100 осіб зайнятого населення	71	74	74	74	73

* Складено на основі даних Державної служби статистики України.

Таблиця 2

Динаміка надходжень бюджету Пенсійного фонду України*

(тис. грн.)

Показники	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Власні надходження	106285	99782	119342	139056	157980
Надходження з інших фондів соціального страхування	114	52	136	181	157,5
Кошти Державного бюджету України	47455	48539	64087	58317	64494
Всього	153854	148373	183565	197554	222632

*Складено на основі звітів про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2008–2012 рр.

виконання державою своїх функцій, оскільки значна частина коштів вилучається із інших галузей та сфер економічної діяльності. Проте фінансування з бюджету не завжди пов'язане з покриттям дефіциту цільового фонду. Нині в Україні частина коштів державного бюджету спрямовується на виплату пенсій військовослужбовцям та спеціальних пенсій для працівників, умови праці яких характеризуються значним ступенем ризику. Зокрема, це правоохоронці, судді, дипломати, народні депутати та інші. Теоретичне виокремлення цільових фондів держави як окремої ланки державних фінансів суперечить діючій в Україні практиці. Кошти з бюджету надходять у вигляді прямого фінансування – трансфертів з Державного бюджету України та позичок з єдиного казначейського рахунку на покриття дефіциту, що заперечує відокремленість та самостійність ланок державних фінансів.

Незважаючи на високі ставки єдиного внеску на загальнообов'язкове державне страхування, забезпечити достойний рівень пенсій більшості громадян неможливо. Неспроможність солідарної пенсійної системи виконувати першочергові завдання пояснюється низкою виявлених і згрупованих автором причин, зокрема:

– негативні зміни у демографічній структурі населення, пов'язані з процесом старіння: збільшення питомої ваги осіб похилого віку щодо активного працездатного населення (потенційних платників стра-

хових внесків), а також низький рівень народжуваності, що свідчить про тенденцію зменшення працездатного населення і в майбутньому;

– зростання безробіття, зниження рівня доходів найманих працівників, що призводить до неможливості збору внесків і забезпечення пенсіонерів достойним рівнем пенсійних виплат;

– формування тіньових фондів оплати праці внаслідок високого рівня єдиного соціального внеску, що призводить до зменшення дохідної частини Пенсійного фонду;

– безсистемне збільшення пенсійних виплат незалежно від показників економічного розвитку країни [1, 21; 2, 33–34, 3, 50–57, 4, 148].

Як свідчить практика багатьох зарубіжних країн за ситуації, характерної сучасному процесу відтворення населення, солідарна система пенсійного страхування навіть за умов високого рівня економічного розвитку не спроможна забезпечити належний і достойний рівень життя пенсіонерам, хоча має як переваги, так і недоліки (табл. 3).

Уряди багатьох країн здійснюють пошук ефективніших механізмів та методів пенсійного страхування шляхом диверсифікації джерел фінансування пенсійних систем із активним залученням роботодавців та найманих працівників. Останніми роками у пенсійних системах багатьох розвинених країн спостерігається встановлення чіткого взаємозв'язку між розміром пенсій та обся-

Переваги та недоліки солідарної системи пенсійного страхування*

Переваги	Недоліки
Забезпечення усіх верств населення мінімальним доходом у разі постійної втрати працездатності.	Відсутність прямої залежності між розміром майбутньої пенсії та сумою пенсійних внесків.
Стабільність та надійність, відносна нечутливість до впливу різноманітних ризиків, крім довгострокових процесів (демографічний спад, політичні негаразди та інші).	Незацікавленість працівників у продовженні термінів трудового стажу.

* Складено автором.

гами фактично сплачених страхових внесків, які накопичуються на персональних рахунках застрахованих осіб. Впровадження накопичувальної системи пенсійного страхування, побудованої на можливості створення відповідних резервів для здійснення виплат в майбутньому дасть змогу мобілізувати додаткові фінансові ресурси, зацікавити застрахованих осіб до продовження періоду працездатності та сплати страхових внесків

Накопичувальна система пенсійного страхування містить соціальний та економічний аспекти. Незважаючи на те, що домінантою пенсійної системи будь-якої країни є посилення соціального захисту окремих категорій населення, формування потужного інвестиційного ресурсу для розвитку економіки також відіграє важливу роль.

Соціальний аспект пенсійної системи передбачає створення додаткових виплат для застрахованих осіб у разі постійної втрати працездатності через різні причини, зокрема: настання старості, вислуга років, інвалідність, втрата годувальника та інші.

Економічний аспект пенсійної системи полягає у накопиченні, збереженні та примноженні фінансових ресурсів для здійснення пенсійних виплат у разі настання страхових подій. Ефективне довгострокове інвестування накопичених фінансових ресурсів в реальний сектор економіки надасть можливість забезпечити зростання виробництва, знизити рівень безробіття, а

також підвищити рівень пенсійних виплат безпосередньо для окремих осіб – власників заощаджень.

Переваги та недоліки накопичувальної системи пенсійного страхування для держави та конкретної особи узагальнено у табл. 4:

Накопичувальна пенсійна система в Україні представлена двома рівнями: накопичувальним пенсійним страхуванням обов'язкового характеру та добровільним пенсійним страхуванням. Проте переходу до передбаченої законодавством трирівневої системи пенсійного забезпечення так і не відбулося, а впровадження державного накопичувального рівня постійно відкладається.

Накопичувальне пенсійне страхування обов'язкового характеру передбачає спрямування коштів до цільового фонду з метою інвестування в інструменти фінансового ринку для забезпечення страхових виплат в майбутньому особам, які здійснювали відрахування. Крім цього, передбачено чітке розмежування єдиного соціального внеску роботодавців та найманих працівників, які братимуть участь у процесі сплати страхових внесків накопичувального фонду.

Впровадження накопичувальної системи пенсійного страхування необхідно здійснювати з одночасним реформуванням солідарної пенсійної системи. Перші кроки у цьому напрямку вже зроблено. Прийняття Програми економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна

Переваги та недоліки накопичувальної системи пенсійного страхування*

Переваги	Недоліки
Перерозподіл відповідальності між державою, роботодавцями та працівниками (заміна патерналістичної опіки держави на індивідуальну відповідальність кожного індивіда за своє майбутнє); зацікавленість у сплаті внесків найманих працівників, оскільки кожен індивідуально формує свою майбутню пенсію.	Високий рівень загроз у випадку виникнення кризових явищ в економіці (спад виробництва, зниження зайнятості, зменшення заробітних плат, що призводить до звуження бази сплати індивідуальних пенсійних внесків).
Покращення добробуту окремих категорій населення шляхом отримання додаткових виплат в майбутньому.	Ризик знецінення довгострокових пенсійних заощаджень внаслідок інфляції.
Формування потужних довгострокових інвестиційних ресурсів для розвитку реального сектору економіки.	Відсутність значних накопичень для низькооплачуваних категорій працівників.
Прискорення темпів розвитку фінансового ринку.	Ризик знецінення частини пенсійних накопичень, що спрямовуються у цінні папери, ринкова вартість яких прямо залежить від ситуації на фінансовому ринку.
Досягнення фінансової стійкості усіх складових системи пенсійного страхування шляхом зменшення обсягів виплат солідарної системи загальнообов'язкового пенсійного страхування за рахунок залучення додаткових коштів накопичувальною системою пенсійного страхування.	

* Складено автором.

держава” [5], Закону України “Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи” [6] забезпечили можливість: запровадження обмеження максимального розміру пенсій десятима прожитковими мінімумами; поетапного підвищення пенсійного віку та збільшення тривалого стажу; зменшення розміру пенсій для окремих категорій працівників; запровадження єдиного соціального внеску.

Законом України “Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи” від 8.07.2011 р. передбачено функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування для усунення дефіциту бюджету Пенсійного фонду України [6]. Для реалізації завдань обов'язкового накопичувального пенсійного страхування передбачено створення накопичувального фонду, адміністративне управління яким покладено на Пенсійний фонд України. Управління пенсійними активами накопичувального фонду здійснюватиметься компаніями

з управління активами, яких відбиратимуть на конкурсній основі. Передбачається, що це буде цільовий позабюджетний фонд, що накопичує страхові внески застрахованих осіб, які акумулюватимуться на персональних пенсійних рахунках, з метою інвестування й одержання доходів на користь застрахованих осіб. Встановлено чітке розмежування страхових внесків, зокрема: внески найманих працівників є основним джерелом фінансування обов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування.

Слід зазначити, що важливим індикатором успіху пенсійної реформи вважається встановлення єдиного соціального внеску на рівні 35% [5, 29]. Проте зниження ставки буде виправданим у випадку впровадження накопичувальної системи, виведення з тіньового сектору доходів, створення зацікавленості у сплаті внесків як роботодавців, так і найманих працівників шляхом пропорційного розподілу пенсійних платежів і встановлення залежності між розмірами

внесків та майбутніми пенсійними виплатами. Сумнівним є також досягнення співвідношення обсягу пенсійних видатків до ВВП, що у 2014 р. має не перевищувати 12% [5, 29]. У 2010 р. цей показник був на рівні 18%, а за прогнозами USAID спостерігається його стабільне зростання (у 2050 р. передбачається збільшення до 24%) [7].

Важливо створити належні умови для розвитку третього рівня пенсійної системи в Україні (недержавного пенсійного забезпечення) як доповнення обов'язкових рівнів пенсійного страхування. Вітчизняні науковці [1, 8, 9, 10, 11] стверджують, що це ефективний фінансовий інструмент, який застосовується для забезпечення гідного рівня життя населення в період досягнення пенсійного віку шляхом добровільного накопичення внесків на індивідуальних пенсійних рахунках громадян. В Україні цей вид добровільного пенсійного забезпечення розвивається повільними темпами та характеризується незначними обсягами нагромаджених фінансових ресурсів. Це, передусім, пов'язано із недостатнім обсягом вільних коштів у суб'єктів господарювання, низьким рівнем доходів населення, недовірою до фінансових установ, ненадійністю фінансових інструментів для інвестування резервів недержавних пенсійних фондів.

Література

1. *Особистий інтерес плюс індивідуальна відповідальність* / В. Федосов, С. Львовчкін, В. Опарін // *Вісник Пенсійного фонду України*. – 2012. – С. 18–22.
2. Лондар С. Л., Башко В. Й. *Вплив факторів вікової структури населення на збалансованість державних фінансів в Україні* // *Фінанси України*. – № 5. – 2012. – С. 27–39.
3. Коваль О. П. *Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні: вплив на економічну безпеку*: Монографія. – К.: НІСД, 2012. – 240 с.
4. Молдован О. О. *Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ*: Монографія. – К.: НІСД – 2011 – 380 с.
5. *Програма економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.
6. Закон України “Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи” від 08.07.2011 р. № 3668-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
7. *Пенсійне забезпечення: міжнародний досвід : мат-ли USAID*. –2011. – Лютий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pension.kiev.ua/files/pensprovision_international_experience_feb2011_ua.pdf
8. Камінський А. Б., Леонов Д. А. *Розкриття інформації в системі недержавного пенсійного забезпечення: обґрунтування доцільності та практика реалізації* // *Фінанси України*. – 2011. – № 6. – С. 62–72.
9. Лондар С. Л., Лондар Л. П. *Перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні* // *Фінанси України*. – 2011. – № 9. – С. 45–69.
10. Кириленко О. П., Козак Г. І. *Захист пенсійних накопичень у контексті інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів* // *Фінанси України*. – 2012. – № 2. – С. 38–49.
11. Мальований М. І. *Теоретичні основи фінансового забезпечення соціального захисту* // *Формування ринкових відносин в Україні*. – 2012. – № 5/1 (132). – С. 174–185.
12. *Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями*: Монографія / За наук. ред. В. Федосова – К.: КНЕУ, 2002. – 387 с.